

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО
ВИПРАВНОГО ПРИТУЛКУ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

В. В. Фомін

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна)*

E-mail:

**EDUCATIONAL AND UPBRINGING ACTIVITY OF KHARKIV
CORRECTIONAL SHELTER FOR JUVENILES: HISTORICAL
AND PEDAGOGICAL ASPECT**

V. V. Fomin

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine)*

У статті розглядаються питання організації освітньо-виховної системи Харківського виправного притулку для неповнолітніх наприкінці XIX – на початку XX століття. На основі аналізу історико-педагогічної літератури, періодичної преси досліджуваного періоду, нормативної бази, звітів виявлено загальну специфіку роботи тогочасних виправних притулків для неповнолітніх, контингент дітей, що підлягали перевихованню у спеціалізованих закладах суспільної опіки, модель організації навчально-виховного процесу. З'ясовано, що в Харківському виправному притулку для неповнолітніх склалась ефективна освітньо-виховна система, практична цінність якої полягала у використанні цілісного комплексу методів впливу на особистість: вивчення характеру кожної дитини, формування її моральної поведінки, надання можливості отримати професійні навички завдяки врахуванню вікових, індивідуальних, фізичних та психологічних здібностей, здійснення педагогічного супроводу протягом усього перебування дитини в закладі та спостереження за діяльністю колишніх випускників, створення сімейної, святкової атмосфери. Підкреслено значущість вивчення історичного досвіду минулого, практики опіки дітей та молоді для вирішення сучасних соціально-педагогічних проблем.

Ключові слова: опіка, піклування, навчання, виховання, виправні притулки для неповнолітніх.

The article deals with some aspects of organization of educational and upbringing system in Kharkiv Correctional Shelter for Juveniles in the late 19th – early 20th century. On basis of the analysis of historical and pedagogical literature, periodical press, regulatory framework and reports general specifics of work of correctional shelters for juveniles of the period under investigation as well as contingent of children who were subject to re-education in specialized institutions of public custody and organizational model of educational process were revealed. It has been proved that a positive educational and upbringing system was developed in Kharkiv Correctional Shelter for Juveniles. Its practical value was to take into account a whole range of methods of influence on individuals, such as knowledge of child's nature, formation of his moral behavior, provision of opportunity to gain professional skills through age consideration, his physical and psychological abilities. The educators implemented pedagogical support throughout child's entire stay in the Shelter. They analyzed the activity of Shelter leavers as well and created family, festive atmosphere through the organization of theatre studios, group choirs, various entertainment activities ("reading vague pictures", "a magic lamp", carousel riding, arranging illuminations and fireworks), excursions, exhibitions, lectures, meetings with outstanding specialists in this or that field of science, etc. The article highlights the importance of study the historical experience of the past as well as practice of custody of children and the youth for solving modern social and pedagogical problems.

Keywords: guardianship, trusteeship, education, upbringing, correctional shelters for juveniles.

Постановка проблеми. Соціально-педагогічна підтримка бездоглядних, безпритульних дітей та неповнолітніх правопорушників є важливим напрямом соціальної політики сучасної демократичної правової держави. Відповідно до положень Законів України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», Указів Президента України «Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності», «Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2016–2020 роки» розробляються та здійснюються заходи, спрямовані на запобігання й подолання безпритульності, бездоглядності, попередження наслідків правопорушення неповнолітніх тощо. В інших документах і постановах, таких як «Типове положення про притулок для неповнолітніх», «Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» розглядаються питання створення належних умов для навчання й виховання дітей, які перебувають у закладах суспільної опіки та центрах соціально-психологічної реабілітації дітей.

Діти з девіантною поведінкою часто вступають у суперечність з чинним законодавством та підлягають направленню до закритих навчальних закладів: спеціальних загальноосвітніх шкіл або спеціальних профучилищ для дітей і підлітків, де освітньо-виховний процес проходить в умовах повної або часткової ізоляції засуджених від суспільства. Отже,

робота державних органів та закладів суспільної опіки є недостатньо ефективною, навіть при наявності такої широкої нормативної бази з комплексним характером попереджуючих та реабілітаційних заходів. Про це свідчить і той факт, що майже половина дітей-жебраків, безпритульних, правопорушників перебувають у притулках по декілька разів за життя. Причиною такої ситуації є невідпрацьований механізм взаємодії з соціальним середовищем, до якого направляють дитину з притулку, не здійснюється соціальний супровід вихованця.

Аналіз педагогічної, психологічної, соціально-правової, науково-методичної літератури та дисертаційних праць показав, що проблема надання соціально-педагогічної допомоги дітям висвітлювалась у дослідженнях Н. Агаркової, І. Зверєвої, А. Капської, О. Караман, М. Ковальчук, І. Ковчіної, І. Пеша, А. Платонова, Л. Яковлевої; питання освітньо-виховної діяльності регіональних опікунсько-виховних закладів була представлена в роботах В. Ботушанського, О. Гнатчука, Н. Грицишиної, О. Ільченко, І. Ковальчук, О. Кравченко, М. Марчук, О. Маштакової, А. Савочки та інших; безпосередньо становлення закладів суспільної опіки на різних етапах історичного розвитку представлені у дослідженнях І. Апаріної, Т. Кононової, Ю. Кахіані, Б. Кобзар, З. Палюх, В. Старцевої, К. Фоменко, В. Чугаєвського, Т. Харук, О. Хитрової, Т. Янченко та інших.

Проте технологія надання допомоги неповнолітнім у притулку має незавершений характер, оскільки досягнуті в процесі виховання результати не закріплюються в майбутньому. Виходячи з цього, бажано звернутись до аналізу освітньо-виховного досвіду виправних притулків кінця ХІХ – початку ХХ століття, зокрема Харківського виправного притулку для неповнолітніх, результати діяльності якого високо цінувалися державою, висвітлювались на сторінках педагогічної преси для поширення його досвіду серед інших притулків того часу.

Отже, *метою* статті є розкриття освітньо-виховних напрямів діяльності Харківського виправного притулку для неповнолітніх наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж визначати особливості соціально-педагогічної підтримки підлітків – вихованців виправних притулків, вважаємо необхідним пояснити, що згідно закону «Про покарання», Статуту «Про утримання під вартою» (1866 р.) наказувалося направляти неповнолітніх злочинців а також дітей, чії батьки були

заарештовані, не до в'язниці, а до закладів примусового виховання – виправних притулків, які в дійсності були землеробськими й ремісничими колоніями, притулками зі школами садівництва, городництва, бджільництва та хмелярства тощо. Під терміном «малолітні» малися на увазі діти до 18 років [7, с. 103].

Харківській виправний притулок для неповнолітніх, було засновано 25 травня 1881 року завдяки зусиллям колективу професорів Харківського університету та осіб судового відомства [1, с. 594]. Оскільки більш детально інформація з історії організації цього притулку для неповнолітніх вже була нами представлена в публікації [6], висвітливо лише деякі загальні історичні події та передумови організації виправних закладів для неповнолітніх дітей.

З правової точки зору виправні притулки завдячують своєю появою Судовим статутам, які стали затверджуватися на території країни з 1864 р. За законом «Про створення спеціальних притулків» (1886 р.) ці установи мали відкриватися й фінансуватися державою, земствами, громадськими організаціями, духовенством. Підпорядковувались вони зазвичай чотирьом міністерським відомствам: народної освіти, внутрішніх справ, землеробства та державного майна, юстиції. Між тим, дореволюційна вітчизняна громадськість жваво дискутувала щодо самої назви закладів, коли до слова «виправні» передбачалось додавати «виховні», або навіть зовсім прибрати слово «виправні». Лише наприкінці XIX століття (1892 р.) законодавство визначило статус цих установ як виховні. Цим пояснюється той факт, що багато притулків мали подвійну назву – «виправно-виховні», виходячи як з моральних позицій, так і з метою запобігання особистісного «клейма» на вихованця [7, с. 103].

Згідно з «Зразковим Статутом» (про виправні притулки), розробленим особливою комісією під керівництвом обер-прокурора кримінального касаційного департаменту В. Случевського, до виправного закладу приймалися: 1) неповнолітні діти, злочинність яких була доказана через суди; 2) ті, хто лише перебував під слідством; 3) хто мав статус бездоглядних, тобто «діти вулиці»; 4) ті, чиї батьки були заарештовані. Нагляд за притулком здійснювала колегіальна рада, яка призначала чи звільняла директора, лікаря, законовчителя (за погодженням єпархіального відомства), учителів, вихователів, тобто майже весь колектив виправного притулку, окрім помічників – «дядьків-наглядачів», кухарів, тощо [2, с. 279–290; 6, с. 67–68].

Заслуговує на увагу перелік адміністративних вимог та навчально-виховних аспектів статуту. Передусім, при кожному притулку повинна була міститись вільна земельна ділянка, навіть при відсутності сільськогосподарських робіт, з метою влаштування саду, городу, будівництва нових споруджень, або просто, для прогулянок, приміщення для занять, відпочинку, для влаштування хворих тощо [2, с. 282].

Навчально-виховний процес узгоджувався з програмою народних училищ з обов'язковим розподілом часу між шкільними та ремісничими заняттями, польовими роботами [2, с. 285]. Вихованці були розділені на відділення (сім'ї), кожна зі своїм вихователем і господарськими угіддями. Режим притулку передбачав навчання у школі, заняття гімнастикою, спів, читання, ігри, роботу в майстернях – слюсарній, столярній, взуттєвій, кравецькій тощо. На першому місці за значущістю вимог до вихованців була їхня поведінка, потім навчання у школі й робота в майстерні [6, с. 68].

На основі загальних положень цього «зразкового статуту» затверджувались статuti майже всіх існуючих виправно-виховних закладів досліджуваного періоду. Про це свідчать щорічні звіти адміністрацій цих виправних притулків. Зазвичай такий звіт складався з двох розділів: 1) звіту правління (комітету, ради – головним чином про фінансові, благодійні справи) та 2) звіту директора (наглядача – про побутове та педагогічне життя закладу). Особливо цінними для нашого дослідження вважаємо звіти Харківського виправного притулку для неповнолітніх, оскільки, за твердженням інспекторів різних відомств, вони характеризувалися як «зразкові, з надзвичайно цікавою, широкою і змістовною інформацією» [1, с. 595].

Наведемо деякі приклади організації навчально-виховного процесу в цьому закладі. Насамперед, у звіті за 1896–1897 рік надзвичайно ретельно представлена та частина, яка висвітлювала розроблену притулком систему виховання.

Вона починалася з «доставки» дитини до притулку спеціально відрядженими для цього особами – вихователями та вчителями ремесел, за винятком тих випадків, коли судова влада сама доправляла підопічного без попередньої згоди з директором. Після прибуття новачка до притулку його всіма силами намагалися приголубити, підбадьорити, співчутливо розпитати про сімейний стан, здоров'я, роз'яснити, яку згодом він може мати життєву перспективу в майбутньому. Потім дитину влаштовували до

відділення (сім'ї), керуючись її віком, статтю засудження, її моральною поведінкою та рівнем освіченості [3, с.271].

Заслуговує уваги той факт, що протягом 2–3-х місяців новому вихованцю не призначалося певних занять. Увесь цей час відводився для його адаптації – дитина спочатку ознайомлювалась із роботою у столярній чи взуттєвій майстерні, на фермі, беручи за бажанням посильну участь. Директор і вихователі у цей період уважно спостерігали за вихованцем, виявляли його здібності, схильності, робили певні висновки. Після адаптаційного періоду починалося навчання новачка грамоти і, разом з тим, ознайомлення зі спеціальною справою у майстерні. При цьому враховувались дитячі міркування, бажання, вік, розумовий розвиток і стан фізичного здоров'я, іноді – бажання батьків. Через певний час директор і вихователь проводили з такою дитиною індивідуальні бесіди про колишнє життя вихованця, про скоєний злочин та інше. Всі результати записували до особливого кондуктного журналу, де поряд із нотатками про погану поведінку та аморальні схильності, фіксувалися дані про захворювання, прояви певних здібностей, старанність на заняттях у школі чи майстерні.

Цікавим та важливим матеріалом з точки зору спостереження за моральним «переродженням» підопічного, на наш погляд, були записи: Який вплив чинять на вихованця рідні та близькі родичі?, Як ставиться дитина до родичів при відвідуванні ними притулку або при листуванні з ними?, Який вплив справляють на підопічного заходи покарання і з якою свідомістю дитина ставиться до свого проступку?, Як впливають на вихованця заохочувальні відпустки додому? та інші [3, с.272].

Таким чином, Харківський виправний притулок мав про кожного свого вихованця повні відомості щодо його колишнього життя, детальну характеристику особистості за весь час перебування у притулку і, нарешті, про тих, хто недавно вибув (за письмовими довідками, через відвідування їх у місцях проживання самим директором, відвідування колишніми вихованцями притулку тощо). Підтвердження цього знаходимо у загально-порівняльному огляді трьох звітів Харківського, Херсонського та Курського притулків за 1908 р. Так, автор порівняльного аналізу підкреслював той факт, що керівництво Харківського виправного притулку постійно підтримувало зв'язок зі своїми колишніми вихованцями: «один служить начальником залізничної станції, інший – витримав іспит за курсом 6-ти класного міського училища і служить на телеграфі, третій – обер-кондуктор,

четвертий – завідувач модельною майстернею у середньому навчальному закладі» тощо [1, с. 595].

Отже, враховуючи те, що діти потрапляли до виправного закладу, маючи здебільшого девіантну поведінку, скоївши по декілька злочинів, гуманна виховна система Харківського притулку дійсно мала позитивні результати. З цією метою проаналізуємо декілька випадків з окремими вихованцями Харківського притулку та запропоновані виховні методи впливу на них.

Передусім, слід зазначити, що в досліджуваний період не практикувалось повідомляти широкій публіці повне ім'я та прізвище учня при його характеристиці, лише ініціали. Так, опис характеру і поведінки одного хлопчика (Ш-го) починався з моменту його зустрічі з вихователем, який був спеціально відряджений за цим вихованцем до міста Слов'янськ. Вночі, коли у вагоні потягу всі спали, цей 10-річний хлопчик встиг скоїти ряд нових злочинів: з майданчика вагону він викинув свої старі, потерті чоботи та надів нові черевики одного з пасажирів, що стояли поруч; замість невеликого вузлика, який був у хлопчика напередодні, було знайдено великий пакунок (хлопчик встиг вночі вкрати й деякі речі інших пасажирів). Звісно, все награбоване було роздано «за належністю з поясненням», що дитина, яка учинила таку витівку, надсилається до виправного притулку.

Після прибуття до Харківського виправного притулку директору вдалося з'ясувати ще декілька відомостей: батько і мати цього вихованця померли, коли йому було 4 роки; є сестра, але «віку та місцепроживання невідомого»; він мешкав у свого дядька та, коли трохи підріс, був відданий до навчання кравецької справи. До речі, за наказом власне хазяїна цієї майстерні хлопчик таємно тягав із двору сусідньої пекарні дошки, результатом чого й стало його направлення на перевиховання у виправному закладі.

Окрім цього, в індивідуальній характеристиці констатовалося, що в адаптаційний період цей вихованець постійно виявляв свої кримінальні звички: крав цукор зі скриньки товариша, іншого разу – шкарпетки одного зі службовців, пояснюючи свій вчинок лише тим, що «так захотілося». Утім, завдяки старанням директора, неухильному нагляду вихователя й проведенню виховних бесід, хлопчик звик до притулку, змирився зі своїм становищем, перестав красти, був зарахований до учнів школи садівництва. З огляду на той факт, що старші вихованці притулку нерідко вміли образити

найменшого глузуванням, поштовхами, – роз'яснювальні бесіди проводилися й для них. Отже, застосовані виховні методи давали свої позитивні результати [3, с. 273–274].

Аналіз звітів Харківського виправного притулку показав, що досить часто виникала проблема з дітьми, які удавали себе хворими. Один такий приклад наводився у характеристиці на іншого вихованця (О-ко), з яким періодично відбувалися напади епілепсії, при цьому, за словами директора, «хлопчик був тихий, старанний та здібний до наук». Після дев'яти місяців лікування у губернській земській лікарні фахівці констатували: «симулянт, який тільки прикидається хворим». До такого висновку приводили й факти внутрішнього розслідування. З'ясувалося, що хтось із знайомих нав'язав вихованцю ідею, нібито за таким діагнозом його звільнять із притулку. Але, постійний нагляд, а також вказівки матері підопічного та призначення медичних засобів («від мушки»), привели до того, що дитина перестала прикидатися хворою та була повернута до притулку, де протягом останнього часу залишалася слухняною, працювитою, «проходила курс школи садівництва з великим успіхом, виконувала садові роботи цілком осмислено», навіть для заохочення відпускалася додому [3, с. 274].

Нерідко, бували випадки, коли у керівництва виправного закладу виникали труднощі щодо пошуку винних у скоєних злочинах та методів впливу на них. Але, виходячи з тієї чи іншої ситуації, завжди намагалися знайти правильне рішення. Наприклад, у кращого вихованця одного з відділень (сім'ї) стали пропадати різні речі: підручники, предмети одягу, гербарій та інше. При відсутності на той час дітей «зі схильністю до злочинів» директор і вихователі довгий час були здивовані таким випадком.

Причина була виявлена, коли вихованці працювали на окуліруванні дерев. Так, не більше як за годину робота одного з кращих учнів була зіпсована, але не так, щоб це прямо впадало в очі. На місці цих окуліруваних дерев був випадково помічений інший вихованець, який «нишком щось мудрував». Підозра у пошкодженні дерев впала на нього. Як свідчать дані, вихователь «з повною обережністю та зі збереженням педагогічного такту» наодинці опитав цього учня, результатом чого стало повне визнання провини у псуванні окуліровок та, головне, у скоєних раніше одна за другою крадіжках. Виявилось, що винний і потерпілий були друзями, отримали однакову освіту (вище народне училище) ще до притулку та характеризувалися як здібні учні. Однак, потерпілий почав демонструвати

вагоміші результати у навчанні, роботі, звідси – користуватися більшою симпатією та довірою у товаришів, чим і викликав у свого друга заздрість.

Досконально знаючи характер і поведінку провинника (нервовий, озлоблений, вразливий), директор вирішив не вести деякий час діалог із цим вихованцем, оскільки хлопець вже обіцяв вихователю не здійснювати таких злочинів і, за спостереженнями наглядача, цього дійсно більше не траплялось. Але, «в силу справедливості та задоволення постраждалих дітей», цього учня було понижено з 3-го розряду до 4-го, хоча він і мав можливість отримати 2-й. Окрім цього, директор порадив цій дитині перейти від свого суперника до іншого відділення за самотійним вибором сім'ї [3, с. 275].

З аналізу звіту Харківського виправного притулку також стало відомо, що деякі вихованці були помічені у скоєнні різного роду дрібних крадіжок. Так, одного разу директор побачив чергового їдальні, «сором'язливого, доброго хлопчика» зі шматком хліба в руках за півгодини до сніданку. Інший вихованець, працюючи вранці на городі, поцупив у садівника тарань і шматок хліба. При розмовах з'ясовувалося, що ці діти просто хотіли їсти, і, як на нашу думку, цілком природно: за встановленим режимом дня діти вечеряли о 8 годині вечора, а сніданок починався о 8 годині ранку, при цьому підіймалися діти влітку близько 4-5-ої години ранку, щоб полити квіти, попрацювати на власних грядках або половити рибу в річці. Виходячи з цього, вважаємо правильним і розпорядження директора – «видавати по невеликому шматку хліба з сіллю кожній дитині після закінчення ранкової молитви, а потім, о 8 годині ранку, – гарячий сніданок». Результат не змусив себе довго чекати, оскільки, за словами директора, «вихованці були цим рішенням цілком задоволені, приховування шматків хліба припинилося» [3, с. 276].

Таким чином, керівництво виправного закладу доводило, що, передусім слід шукати причину подібним випадкам, а потім вживати відповідних заходів, не вдаючись негайно до покарання.

З метою визначення індивідуальних здібностей особистості, її досягнень у навчанні, схильності до праці, психологічних переживань та фізіологічного стану кожній дитині видавалися книжки-щоденники. У таких записниках вихованці фіксували все, що робили протягом дня: на заняттях, у майстернях, на фермі; як себе почували у фізичному та психологічному відношенні; як проводили вільний час – із батьками чи за книгою; з чим новим зіткнулися діти упродовж дня тощо. Такі щоденники періодично

перевірялися директором, і, порівнюючи дитячі записи зі спостереженнями вихователів, керівництво отримувало більше інформації та могло прийняти правильне рішення – подякувати дитині, надати пораду, вказати на труднощі, висловити зауваження тощо [3, с. 279].

Аналізуючи звіти стосовно виховної діяльності Харківського притулку, слід зазначити, що особлива увага приділялася організації у стінах виправного закладу театральних студій, хорів, улаштуванню різних заходів, таких як «читання за туманними картинками» релігійно-морального і повчального змісту, створення виробів для «чарівного ліхтаря» та, у зв'язку з цим, пристроїв різнокольорової ілюмінації, які «прикрашали двір, будівлі, алею» тощо. Крім цього, вихованці притулку брали активну участь в урочистих заходах найближчого поселення Дергачі: виконували народний гімн, коронаційну кантату, складену одним із Харківських учителів музики, були присутні на загальній літургії та молебні. Завдяки підтримці голови комісії з влаштування народних читалень у Харкові С.А. Раєвського, діти отримували різні подарунки (книжки, картинки, носові хустки, чашки, ласощі), каталися на каруселях, влаштовували фейерверки тощо [3, с. 280].

Усе зазначене підтверджує факт уважного ставлення керівництва Харківського притулку до своїх вихованців з метою створення атмосфери справжнього сімейного свята, якого так не вистачало дітям.

Що стосується системи навчання у Харківському виправному притулку, бажано зазначити, що ми вже висвітлювали на сторінках педагогічної преси результати деяких досліджень з цього приводу, зокрема аналізували загальну програму, перелік предметів, форми та методи роботи з дітьми у різних виправних будинках досліджуваного періоду, зокрема й Харківського [6; 7]. Проте, вважаємо за необхідне дещо уточнити та розширити.

Передусім, нагадаємо, що шкільна освіта для вихованців виправного притулку була організована на рівні початкових народних училищ і мала дві важливі мети: а) навчити дітей читати і писати, бо у більшості випадків вихованці вступали до притулку неосвіченими; б) сприяти загальному розвитку особистості [6, с. 68]. Виходячи з цього, освітній процес складався з навчання Закону Божого для релігійно-морального розвитку; предметів гуманітарного циклу (читання, письмо, історія, географія, співи тощо) та точних наук (рахування, креслення тощо); зміцнення здоров'я через посилену фізичну працю та режим; повчальні розваги; отримання знань з

певного виду ремесла для самостійної праці [5, с. 507]. При цьому, для останнього пункту при Харківському притулку існувало дві школи: одна презентувала тип початкового народного училища, де навчалися столяри та чоботарі, інша – спеціальна школа садівництва і городництва, заснована за положенням «Про нижчі сільськогосподарські школи» від 1883 р. [6].

Класні заняття проводилися протягом всього року: у літній період (з 1 квітня до 1 жовтня) по 2 години на день з перервою на сніданок; у зимовий період – по 4 години, а для учнів школи садівництва по 6–7 годин на день. Матеріально-технічна база дозволяла забезпечити вихованців усім необхідним (від ручних інструментів до верстаків), сюди включались також теплиці, оранжереї, бібліотеки зі спеціальною літературою, посібниками та інше [5, с. 509].

Враховуючи те, що в освітньому процесі «завжди важко робити будь-яке роз'яснення, наводити приклади, вказувати на різні наукові предмети неосвіченим дітям у той час, як інші, освічені, мають розвинене мислення, правильні поняття, свідомо вислуховують наставників, мають красиву і розумну мову», вказував директор Харківського виправного притулку, найбільш впливовими методами роботи з дітьми вважалися вказівки, роз'яснення, попередження, стягнення, заохочення тощо при постійному, цілодобовому педагогічному нагляді [5, с. 508].

На підтвердження правильності обраної стратегії щодо організації освітньо-виховного процесу при Харківському виправному притулку для неповнолітніх можна навести багато фактів. Насамперед, за весь період діяльності Харківського виправного притулку не було жодного зауваження з боку інспекторів, керівників відомств та громадськості щодо неправильності здійснення «перевиховання» підопічних. Оскільки нами були проаналізовані майже всі звіти та матеріали, що в обов'язковому порядку висвітлювались на сторінках відомчого журналу МВС і Міністерства юстиції «Тюремний вісник», відзначався лише один «недолік», а саме те, що школою садівництва і городництва при Харківському притулку завідував особливий керівник, у той час як в інших подібних закладах посаду керівника школи і директора притулку об'єднувала одна особа. Отже, «з метою запобігання різних виховних прийомів (у школі та притулку), а також з економічної точки зору (економії коштів на виплату заробітної плати)», бажано було виправити цей недолік шляхом скорочення цієї посадової одиниці [3, с. 281]. Зауважимо, що в подальших звітах нам більше не зустрічалась інформація про виконання

цього зауваження, навпаки, на нашу думку, додаткова посада завідуючого школою садівництва й городництва ніяк не обмежувала загальну стратегію навчання й виховання цього виправного закладу і навіть полегшувала навантаження на самого директора, який і без того приділяв багато уваги освіті й вихованню кожної особистості.

Окрім цього, якість організації освітньо-виховної роботи при Харківському виправному притулку документально підтверджується листами вихованців цього закладу до своїх батьків. Так, наприклад, один із хлопчиків (Іван) писав своєму батькові: «Милі й дорогі батьки..! Зараз нам з Грицьком не нудно жити у притулку. Нас обох навчають у школі. Ходимо ми й у столярну майстерню, але за верстаком ще не працюємо, оскільки маленькі на зріст, тому допомагаємо іншим у чомусь. Іноді сваримося між собою, навіть недавно вступили у бійку, але вихователь нас примирив. Нам тут жити добре. Ми всім задоволені» [4, с. 886].

Отже, Харківський притулок вважався дійсно зразковим закладом у справі опіки й піклування неповнолітніх дітей, більше того, за словами юриста, члена інспекційної комісії з тюремних справ Ф. М. Малініна, «виховна система Харківського притулку заслуговує найвищої уваги та, завдяки її схожості з американською системою примусового виховання, потребує наслідування всіма вітчизняними притулками подібного типу» [5, с. 517]. Зазначимо, що цей факт було також документально підтверджено в журналі «Тюремный вестник» (№6 за 1897 р.), де сказано, що всі нові директори виправних притулків для неповнолітніх мали пройти обов'язкове підвищення кваліфікації на базі визначених державою закладів, при цьому основною базою вважався Харківський виправний притулок [3, с. 280–281].

Таким чином, можна зробити **висновок**, що завдяки керівництву та педагогічному персоналу в Харківському виправному притулку склалась новаторська для свого часу освітньо-виховна система. Її практична цінність полягала у застосуванні цілісного комплексу методів впливу на особистість: вивчення характеру кожної дитини, формування її моральної поведінки, надання можливості отримати професійні навички завдяки врахуванню вікових, індивідуальних, фізичних та психологічних здібностей, здійснення педагогічного супроводу упродовж усього перебування дитини в закладі та спостереження за діяльністю колишніх випускників, створення сімейної, святкової атмосфери.

Відомо, що будь-яка державна система не здатна повністю вирішити всі соціальні проблеми, але створити умови, за яких вони були б зведені до

мінімуму, – завдання кожного цивілізованого суспільства. Виходячи з цього, вивчення історичного досвіду минулого, практики опіки дітей та молоді, може значно сприяти вирішенню сучасних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беклешов М. Русские воспитательно-исправительные заведения для несовершеннолетних / М. Беклешов // Тюремный вестник /ред. Н. Ф. Лучинский. – 1910. – №4. – С. 593–611.
2. Образцовый устав исправительных приютов. / авт. кол.: В. Случевский, Д. Дриль, М. Казарин и др. // Тюремный вестник / ред. инспектор гл. тюремного управ. А. Лихачев. – 1895. – №5. – С. 279–290.
3. Исправительные заведения для несовершеннолетних : Отчеты за 1896 год / Харьковское общество исправительных приютов. // Тюремный вестник /ред. инспектор гл. тюремного управ. А. Лихачев. – 1897. – №6. – С. 270–281.
4. Из деятельности общества покровительства лицам, освобождаемым из мест заключения Харьковской губернии за 1905-1906 гг. // Тюремный вестник /ред. Н.Ф. Лучинский. – 1909. – №8-9. – С. 883–888.
5. Малинин Ф. Н. Исправительные заведения для несовершеннолетних. Харьковский исправительный приют за 1898–1901 гг. / Ф.Н. Малинин // Тюремный вестник /ред. Д. Ф. Огнев. – 1903. – №6. – С. 506–517.
6. Фомін В. В. Організація діяльності Харківського виправного притулку для неповнолітніх наприкінці XIX – початку XX століття // Українська освіта і наука в XXI столітті: погляд молоді : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених (11–12 травня 2016 р., м. Харків) / ред. кол.: Андрущенко О. А. (гол. ред.) та ін. – Харків : ХНПУ, 2016. – С. 67–70.
7. Фомін В. В. Питання суспільної опіки дітей та молоді у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX – початку XX століття // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко (голов. ред.) та інші; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Вип. 45. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 94–105.

REFERENCES

1. Bekleshov M. Russkiye vospitatel'no-ispravitel'nyye zavedeniya dlya nesovershennoletnikh [Russian educational and correctional institutions for juveniles] / M. Bekleshov // Tyuremnyy vestnik / red. N. F. Luchinskiy. – 1910. – №4. – S. 593–611.
2. Obratsovyuy ustav ispravitel'nykh priyutov [The model charter of correctional shelters] / [V. Sluchevskiy, D. Dril', M. Kazarin i dr.] // Tyuremnyy vestnik / red. A. Likhachov. S 1895. – №5. – S. 279–290.
3. Ispravytel'nye zavedenyia dlya nesovershennoletnykh: Otchety za 1896 hod [Correctional facilities for juveniles: Reports for 1896] / Khar'kovskoe obshchestvo uspravytel'nykh pryutov. // Tyuremnyy vestnyk / red. Inspektor hl. Tyuremnoho upravlinnya. A. Lykhachev. – 1897. – №6. – S. 270–281.
4. Z diyal'nosti suspil'stva pokrovytel'stva osobam, zvil'nenym iz mist's'uv'yaznennya Kharkivs'koyi huberniyi za 1905–1906 rr. [From the activity of the society of protection to

persons released from the places of imprisonment of the Kharkov province for 1905–1906.] // Tyuremnyy vestnyk / red. N. F. Luchyns'kyu. – 1909. – №8–9. – S. 883–888.

5. Malynyn F. N. Ispravitel'nye zavedenyya dlya nepovnlitnikh. Kharkivs'kyu yspravitel' pryut za 1898–1901 rr. [Correctional facilities for juveniles. Kharkov Correctional Refuge for 1898-1901.] / F. N. Malynyn // Tyuremnyy vestnyk / red. D. F. Ohnev. – 1903. – №6. – S. 506–517.

6. Fomín V. V. Organizatsiya diyal'nosti Kharkivs'kogo vipravnogo pritulku dlya nepovnlitnikh naprikíntsi XIX – pochatku XX stolíttya [Organization of activities of the Kharkiv refugee shelter for minors in the late nineteenth and early twentieth centuries] / Fomín V. V. // Ukraíns'ka osvíta í nauka v KHKHÍ stolíttí: poglyad molodí : materíali ÍÍ Vseukraíns'koí naukovo-praktichnoí konferentsíí molodikh uchenikh (11–12 travnya 2016 roku, m. Kharkív) / red. kol.: Andrushchenko O. A. (gol. red.) ta ín. – Kharkív : KHNPU, 2016. – S. 67–70.

7. Fomín V. V. Pitannya suspíl'noí opíki dítey ta molodí u vítchiznyaníy períodichnýy presí drugoí polovini XIX – pochatku XX stolíttya [Issues of public welfare of children and youth in the national periodical press of the second half of the nineteenth and early twentieth centuries] / V. V. Fomín // Zasobi navchal'noí ta naukovo-doslídnoí roboti : zb. nauk. prats' / red. kol.: akad. Í. F. Prokopenko (golov. red.) ta ínshí; Khark. nats. ped. un-t ímení G. S. Skovorodi. – Vip. 45. – Kharkív : KHNPU ímení G. S. Skovorodi, 2015. – S. 94–105.